

Dragan BOGOJEVIĆ*

NACIJA: CRNOGORSKI GRAĐANIN. УТОПИЈА ИЛИ ПОЖЕЉАН ИШОД?

Sažetak: Francusko iskustvo izgradnje modernog društva zasnovanog na univerzalnim vrijednostima pravde i pravičnosti, slobode pojedinca, jednakosti i državnog identiteta svjedoči o nastojanju izgradnje funkcionalnog modela društva rastrzanog suprotstavljenim težnjama za ostvarivanjem nacionalnih ciljeva i globalističkih izazova. Nakon prevrata iz 1789. godine, dva suprotstavljena koncepta: građanski, kapitalistički, laički, s jedne, i tradicionalistički, konzervativni, religiozni, s druge strane — ne prestaju da se preispituju, prožimaju, obnavljaju, potiru, sukobljavaju. Pagansko ili hrišćansko porijeklo Francuske pitanja su koja se iznova postavljaju tokom proslava obljetnica Revolucije, izazivajući poznate kontroverze koje svoj eho nalaze i u najnovijoj predsjedničkoj kampanji iz 2017. godine. Aktualnost tema „poželjnog” identiteta, u svim svojim oblicima, ne prestaje da blijedi. Monteskejeova razmišljanja gotovo intuitivno najavljuju novi svijet, naš svijet, dvjesto godina unazad... Multipolarni svijet nadnacionalnih identitetskih struktura, izvan granica država, religijskih skupina ili interesa multinacionalnih kompanija.

U radu ćemo pokušati da kroz francusko iskustvo rasuđujemo o crnogorskom društvenom kontekstu, pronalazeći sličnosti i razlike u modelovanju poželjnog identitetskog korpusa. *Da li je u Crnoj Gori moguće govoriti o postojanju viševjekovne svijesti o zajedničkom, jednoobraznom identitetu? Da li je moguće valorizovati u zajedničkoj slobodarskoj epopeji dukljansku epohu, balšičku nepoznanicu, kosovsko srpstvo, nestajanje Crne Gore i antifašističku konstantu u jedinstvenu naciju s (bez) greškom? Da li je koncept građanskog identiteta poželjno i izvjesno ishodište savremene Crne Gore*

* Prof. dr Dragan Bogojević, Filološki fakultet — Nikšić, Univerzitet Crne Gore

ili još jedna utopija zapadnog civilizacijskog okvira? Da li je kosmopolitizam izgovor za identitetsku falinku ili put ka zajedničkom imenitelju? Da li je konfesionalnost sudbina ili slučajan izbor?

Na ova i druga pitanja nastojaćemo da odgovorimo u skladu sa istorijskim, analitičkim i kontrastivnim pristupom, uz uvažavanje nasljeđa određene tradicije, ideologije i specifičnih društvenopolitičkih okolnosti, pokušavajući da dokažemo da je (državni) identitet *promjenljiva kategorija*, uslovljena civilizacijskim, a ne etnocentričnim principima, i da zavisi od više faktora. Moderno poimanje identiteta trebalo bi da uvažava kategorije višeslojnosti, višenacionalnosti, višekonfesionalnosti, višejezičnosti. Uz neumitnu metaforu: kao pritoke više rijeka koje uviru u isto more.

Ključne riječi: Francuska, Crna Gora, identitet, nacija, religija, kosmopolitizam, sloboda

UVOD

Ako bih znao za nešto što bi mi koristilo, a što bi bilo optužujuće za moju porodicu, odagnao bih to iz svojih misli. Ako bih znao za nešto što bi bilo korisno za moju porodicu, a ne bi bilo korisno za domovinu, našao bih način da to zaboravim. Ako bih znao za nešto što bi bilo korisno za domovinu, a bilo optužujuće za Evropu ili korisno za Evropu, a bilo optužujuće za ljudski rod, gledao bih na to kao na zločin.¹

Pitanjem nacije, identiteta, religije, države bavili su se mnogi istoričari, antropolozi, politikolozi, filozofi, sociolozi, pisci, kao i mnoge javne ličnosti. Od najstarijih vremena, onda kada je neka grupa ljudi odlučila da granice područja u kojima živi i radi proglasi svojim, pitanje pripadnosti ili osobenosti jedinke naspram kolektiva ili šire zajednice na prestaje da izaziva kontroverze. U vremenu sveopšte medijske pokrivenosti informacijama, ubrazanog razvoja digitalnih tehnologija i globalizovanog tržišta znanja, nacionalne, religiozne i identitetske tematike poprimaju dramatične obrte i ksenofobična promišljanja.

Poznato je da raznovrsnost pejzaža uveliko diktira i oblikuje istoriju i društveni razvoj. Francuski istoriografi saglasni su da je izuzetnost Francuske uslovljena i njenim geografskim položajem. Na njenom tlu se ukrštaju uticaji mediteranskog i atlantskog kulturološkog i klimatskog podneblja. Fernan Brodel u jednom od posljednjih intervjuua smatra da

¹ Monteskje (Charles Louis de Secondat, baron de Montesquieu, 1689–1755), francuski pisac, filozof, jedna od najznamenitijih figura francuskog prosvjetiteljstva. http://dicocitations.lemonde.fr/citation_auteur_ajout/41735.php. in Mes Pensées.

pitanje francuskog identiteta ne treba objašnjavati političkim ideologijama, statičnim konceptima i fantazmagoričnim projekcijama. Francuski identitet ili identitet Francuske može se jedino ispravno sagledati u pažljivoj sinergiji prošlih s aktuelnim dešavanjima, kako bi se kroz usaglašena tumačenja došlo do prihvatljivog identitetskog određenja.

Slična komparacija, samo u bitno drugačijem kontekstu, može se primijeniti i na Crnu Goru. Na prostoru opasanom brdima, poput prirodnog bedema, prožimaju se slojeviti civilizacijski prstenovi ilirskog, rimskog, mletačkog, austrougarskog i otomanskog nasljeđa i autohtonog stanovništva. Za razliku od Francuske, crnogorski diskurs o državi i naciji ili, drugačije rečeno, uspostavljanje socioekonomske ravnoteže i nacionalne koherentnosti na prostornom (teritorijalnom), narodnom (nacionalnom), jezičkom i vjerskom (etničkom) planu, nastao je u 19. vijeku, i to kao dio šire, balkanske paradigme ujedinjenja Južnih Slovena.

Ako je za Francusku 1789. godina značila ključni preokret za moderno oblikovanje države i društva, za Crnu Goru bila je prelomna 1918. godina, ali kao sinonim za nestanak crnogorske države, urušavanje dinastije Petrović, promjenu nacionalne paradigme i traumatično iskustvo nestajanja prepoznatljivih ideoloških obrazaca na kojima je funkcionisala gotovo čitav jedan vijek. U tom periodu nastaju duboke podjele u crnogorskom društvu, čije implikacije na nacionalnom, vjerskom, sociološkom i, u krajnjem, na političkom i državnom planu traju i danas.

U radu ćemo izložiti neke od bitnih elemenata koji su uticali na formiranje narativa o identitetu, naciji, religiji ili državi u Francuskoj i Crnoj Gori, a u završnom dijelu ćemo se pozabaviti aktuelnim stanjem (ne)koherentnosti crnogorskog društva, ukazujući na glavne uzroke takvog ambijenta i moguće pravce djelovanja u cilju uspostavljanja čvršće socijalne i političke kohezije.

FRANCUSKI MODEL DRUŠTVA — IZMEĐU GLOBALNOG I NACIONALNOG²

Sigurno je uzaludno svoditi Francusku na jedan diskurs, na jednu jedinačinu, na jednu formulu, na jednu sliku, na jedan mit, kako to sugerišu neke knjige. (Brodell 2010: 16)

² Za podatke koji se odnose na istorijske i društvene okolnosti o Francuskoj korišćene su zabilješke sa predavanja i literatura iz stavke Izvori na kraju rada.

Teoretski diskurs izgradnje moderne Francuske nastaje u 18. vijeku. Najveći filozofi i pisci *prosvjetiteljstva* izgrađuju temelj novog pogleda na svijet. Francuska revolucija proklamuje suverenost naroda, jednakost građana pred zakonom, slobodu vjeroispovijesti, francuski jezik na čitavoj teritoriji *jedne i nedjeljive* Francuske. U 19. vijeku identitetska tematika preseljava se u narative o tradiciji, hrišćanskom porijeklu i zajedničkoj kulturi. Revolucionarni univerzalizam i građanski koncept ustupaju mjesto promišljanjima o očuvanju nacionalne specifičnosti. Afera Drajfus³ definitivno ogoljava postojanje dvije različite političke koncepcije razvoja francuskog društva. Nakon Drugog svjetskog rata nacionalno određenje sve više diktira tržišna ekonomija na globalnom nivou. Veliki priliv imigranata u Francusku izrazito mijenja demografski, vjerski i kulturološki pejzaž Francuske. Tematika koju Fransoa Mazir⁴ apostrofira u studiji o francuskom identitetu upravo govori o osjetljivom kontekstu identitetskih odrednica naturalizovanih i autohtonih Francuza, navodeći da je insistiranje na ključnoj ulozi države u konstituisanju nacionalnih identiteta danas sasvim trivijalno. Logika takvog razmišljanja pretpostavlja tezu po kojoj država-nacion stvara narod koji joj pripada. Ali svođenje pitanja nacije i identiteta samo na pravnu ravan proizvodi kontraargument: *Da li je pravo dovoljno da bi neko bio Francuz?* (Masure 2007: 2)

Polemika oko poželjnog identitetskog obrasca za sve građane Francuske nanovo se razbuktava 80-ih godina prošlog vijeka. Ana Marija Ties⁵ u svom članku analizira knjigu Vensana Martinjija (Vensen Martigny, *Dire la France. Culture(s) et identités nationales, 1981–1995*, Paris, Presses de Sciences-Po, 2016, 376 p.) i pojašnjava razloge zbog kojih je

³ Drajfusova afera (*L'affaire Dreyfus*) je naziv za politički skandal u Francuskoj koji je izazvao duboke podjele u društvu između 1894. i 1906. godine. Ime je dobio po Alfredu Drajfusu, mladom oficiru jevrejskog porijekla, koji je osuđen na doživotni zatvor zbog navodne špijunaže u korist Njemačke, da bi nakon nekoliko godina bio oslobođen svih optužbi i potpuno rehabilitovan.

⁴ Fransoa Mazire (François Masure, 1972–2013), antropolog i sociolog, predavač na univerzitetima u Parizu, Kaenu i Tuluzu. Godine 2009. odbranio je doktorsku tezu pod nazivom: *Postati Francuz? Antropološki pristup naturalizaciji (Devenir français? Approche anthropologique de la naturalisation)*.

⁵ Ana Marija Ties (Anne Marie Thiesse), od 1991. godine direktorica za istraživanja u filozofiji i književnosti u CNRS-u, odbranila dva doktorata iz književnosti, objavila dvadesetak knjiga, bavi se pitanjima socijalne istorije književnosti, kulture, nacionalnih i regionalnih identiteta.

to pitanje ponovo u centru pažnje francuske javnosti. Ideja vodilja tada socijalističkih prvaka na vlasti jeste da francusku posebnost predstavlja kultura *koja postaje glavni pokretač u razvoju nacije, kako na međunarodnom, tako i na unutrašnjem planu* (Thiesse 2017: 1). Francuska želi da napravi otklon od narastajućeg uniformnog, imperijalističkog i kulturološkog američkog modela kroz afirmisanje kulturnih različitosti. Lajtmotiv takvog zalaganja se očitava u tezi da *kultura nije roba kao druge*. Valorizacijom osobenih kulturoloških obilježja francuska kulturna politika se otvara prema nekadašnjim kolonijama. Na spoljnjem planu Francuska uspijeva da se nametne kao zaštitnica nacionalnih kultura i nasljeđa u odnosu na globalnu ekspanziju kapitala i liberalizaciju tržišta. Na unutrašnjem planu se uspostavlja konsenzus oko državne podrške nacionalnoj filmskoj i muzičkoj industriji, a francuski model integracije prepoznaje se u istrajavanju na republikanskoj tradiciji, očuvanju francuskog jezika i pravu na različitost.

Odlučna kulturna politika koju sprovodi socijalistička vlada teži da kombinuje demokratizaciju, kulturnu baštinu i kreaciju, što potvrđuju događaji koje s velikim uspjehom lansira Žak Lang: Praznik muzike, Dani kulturne baštine, Festival stripa u Angulemu (...) da se ne ističu razlike unutar nacije, već da se francuska različitost prepoznaje u koncertu nacija i jedinstvu francuske teritorije (...) Odbrana francuskog jezika od engleskog i anglicizama ide uporedo s uvođenjem ustavne norme 1992. godine francuskog kao (jedinog) jezika Republike, što ratifikovanu Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima čini neustavnom (Ibid. 2017: 2/4).

Kraj dvadesetog vijeka obilježila je polemika oko nošenja hidžaba u školskim institucijama, koja istura na vidjelo očiglednu antinomiju između koncepta laičke republike i integrističkog komunitarizma. Borba za tzv. kulturni izuzetak u jednom trenutku dovodi do izvjesnog konsenzusa na političkoj sceni. Pregovori Evropske unije i SAD sve više su fokusirani na preciznom definisanju uslova u sferi usluga i audio-vizuelnih programa. To mijenja prethodnu optiku kulturnog i nacionalnog identiteta koji se zasnivao na *mozaiku sastavljenog od skupa pod-priča kultura u stalnom pokretu, pothranjivanim mimohodom nacionalnih i stranih kultura. Kulturni izuzetak potvrđuje ideju da se nacije organizuju oko jednog koherentnog, trajnog i istorijski utemeljenog identiteta (Ibid. 2017: 4).*

Aktuelne debate u Francuskoj pokazuju određenu evoluciju narativa o kulturi, identitetu, globalnim kretanjima. Ana Marija citira Vensana Martinjija koji zaključuje da će se u narednom periodu pažnja *manje odnositi na određivanje sadržaja nacionalnog identiteta, a mnogo više na simboličko određivanje granica nacije* (Ibid, 2017: 5). Nakon insistiranja na različitosti u ime otpora prema kulturnom imperijalizmu, sada se više insistira na različitosti u ime odbrane nacionalnog od invazivnih i nekompatibilnih kulturnih praksi. Treći svijet i antikapitalizam koje su socijalisti promovisali kao odbranu od amerikanizovane kulturne industrije, naknadno proizvode u okviru istih političkih miljea izvjesni francuski patriotizam oslonjen na ideju Francuske kao perjanice napretka. Internacionalizam i plurikulturalizam sve više ustupaju mjesto konceptu uopštenih evropskih vrijednosti, dok u desničarskim krugovima ideja monokulturalnog, neevolutivnog identiteta postaje referentna tačka. Veza kulture, nacionalnog identiteta i imigracije postaje nezaobilazna tema političkog establišmenta Francuske, koja se u svijetlu smrtonosnih terorističkih napada islamskih fundamentalista u zadnje dvije godine dodatno usložnjava.

CRNA GORA IZMEĐU NESTANKA I OPSTANKA⁶

Do 1918. godine državna ideologija zastupa stanovište da država Crna Gora treba da bude ugrađena u veliku srpsku državu i da je njeno sjedinjenje sa ostalim 'srpskim zemljama' krajnji cilj njene političke borbe. U okviru ove ideologije do 1918. godine, Crnogorci su Srbi, čiji je cilj stvaranje ujedinjene srpske države. Poslije 1918. godine (...) očuvanje državne posebnosti Crne Gore postaje politički ideal, ali i najvažniji cilj (...) a Crnogorci su posebna nacija, koja za svoj politički ideal ima nezavisnu crnogorsku državu. Granicu između jednih i drugih, između njihovih i državnih ideja i nacionalnih identiteta, predstavlja 1918. godina (Andrijašević 2017: 884).

Teoretsko-ideološka nadogradnja, neophodna za konstituisanje mentalitetskog konstrukta o profilu političke zajednice u Crnoj Gori, od sredine 19. vijeka uglavnom je poticala iz matrice kosovskog mita i Dušanovog carstva u cilju svesrpskog ujedinjenja. Očigledno je da se na taj način u kolektivnoj svijesti izvršila radikalna redukcija istorijskog supstrata i mogućih drugačijih interpretacija izgradnje crnogorskog društva.

⁶ Za podatke iz istorije Crne Gore konsultovana je literatura iz stavke Izvori na kraju rada.

Takva predstava o Crnoj Gori preuzima se i u mnogobrojnim stranim putopisima iz 19. vijeka, uz neizbježni hvalospjev junaštvu i slobodarskom pijemontizmu „junačkoga srpskog legla”, uz opasku o neprosvijećenosti stanovništva. Činjenica je, osim kod izuzetnih pojedinaca, da se u Crnoj Gori ne vode javne rasprave o modelu društvenog uređenja, vladavini prava, toleranciji, vjerskoj zatucanosti, slobodi govora, pravu žena, korijenima, rasi, naciji ili identitetu. Glavni kulturološki i umjetnički tokovi zapadnoevropskih zemalja prosto su mimoišli Crnu Goru. Gotovo cjelokupno državno djelovanje prvaka iz dinastije Petrović svodi se na mukotrpnu izgradnju institucija i održavanje teritorijalne cjelovitosti, ratovanje protiv otomanskog osvajača, mirenje zavađenih crnogorskih plemena i borbu za goli opstanak. Tek dobijanjem međunarodnog priznanja 1878. godine (ne potcjenjujući, u datim okolnostima, materijalni i infrastrukturni doprinos prethodnika) Crna Gora počinje da dobija uređene obrise punog državnopravnog ustrojstva.

Nakon Drugog svjetskog rata, kao jedna od konstitutivnih republika Jugoslavije, Crna Gora uspijeva da povрати attribute državnosti, a pitanja identiteta, nacije, vjere i državne kompaktnosti rješavaju se u okviru dominante socijalističke ideologije komunističke partije na vlasti. U velikoj mjeri se ti pojmovi relativizuju u interesu razvoja zajedničke države, a teme koje su se ticale dinastije Petrović, Božićnog ustanka ili 1918. godine ostaju potpuni tabui, što je očigledno ukoliko se i samo letimično prelistaju udžbenici istorije iz tog perioda. Crna Gora ne pokazuje interesovanje (ili nije bilo političke volje ili nije imala intelektualnu kritičku masu?) da se prilikom normiranja i imenovanja zvaničnih jezika u Jugoslaviji zaštiti (u imenu) nasljeđe crnogorskog jezika.

Kako je bila jedno od najnerazvijenih područja u bivšoj Jugoslaviji, imperativ crnogorskih političara bio je podrška ekonomskom i industrijskom razvoju i očuvanju antifašističkih tekovina. Duh solidarnosti s drugim republikama i državna deviza bratstvo i jedinstvo iskreno su prihvaćeni u Crnoj Gori. S pravom se kaže da je u poslijeratnom periodu u institucionalnom, ekonomskom i društvenom smislu Crna Gora najviše napredovala.

Za razliku od Hrvatske ili Srbije gdje 70-ih godina prošlog vijeka dolazi do političkih previranja u kojima se ispostavljaju zahtjevi da se reorganizuje Jugoslavija i uvažavaju nacionalne i identitetske posebnosti, u Crnoj Gori to nije slučaj. František Šištek logicira:

Na crnogorske rasprave o istoriji, identitetu i temporalnosti uticali su prije svega intelektualna dešavanja u drugim južnoslovenskim oblastima (...) u određenim aspektima slučaj Crnogoraca najviše liči na druga dva jugoslovenska primjera 'zakašnjelog nacionalnog sazrijevanja' iz 20. vijeka: Makedonaca i Muslimana (proces nacionalne emancipacije dobio je puni zamah tek nakon Drugog svjetskog rata kao integralni dio federalističkog projekta (Šištek 2015: 99/101).

Raspad Jugoslavije 90-ih godina i 2006. godina, kada Crna Gora ponovo postaje nezavisna i međunarodno priznata država, predstavlja novu etapu u razvoju Crne Gore. To je period koji će se pamtiti po mnogo više tamnih nego svijetlih strana istorije i period koji iznova pokreće mnoga pitanja i kontroverze o modelu državnog uređenja. Crna Gora, paradoksalno, postaje značajan faktor u raspletu krize na Balkanu i nepovratno ulazi u mrežu globalnih interesa velikih sila. Postajući dio širih političkih struktura (NATO), iako uz velike političke otpore značajnih političkih struktura, u podmakloj fazi pregovora za ulazak u EU, Crna Gora na unutrašnjem planu i dalje ostaje prilično podijeljena po šavu tzv. identitetskih pitanja (jezik, crkva, nacija), čini se još uvijek bez prave strategije za rješavanje.

CRNA GORA I FRANCUSKA — DALEKO I BLIZU

Pošto je geografski neodvojiv deo Evrope, ali je kulturno konstituisan kao 'unutrašnja drugost', Balkan je zgodno poslužio da apsorbuje mnoštvo eksternalizovanih političkih, ideoloških i kulturnih frustracija koje potiču iz tenzija i protivurečnosti svojstvenih regionima i društvima izvan Balkana. Balkanizam je vremenom postao zgodna zamena za emocionalno pražnjenje koje je ranije pružao orijentalizam, pošto je oslobodio Zapad optužbi za rasizam, kolonijalizam, evrocentrizam i hrišćansku netrpeljivost prema islamu. Uostalom, Balkan se nalazi u Evropi, Balkanci su belci, uglavnom su hrišćani, pa se zato projektovanjem sopstvenih frustracija na njih mogu zaobići uobičajene rasno ili verski obojene insinuacije. Kao u slučaju Orijenta, Balkan je poslužio kao skladište negativnih karakteristika naspram kojih je konstituisana pozitivna i samohvalisava slika 'Evropejaca' i 'Zapada' (Todorova 1997: 355/6).

Crnogorsko društvo se doima kao raspolučeno i konfliktno. Manipulacije (stvarne i nametnute) o identitetskim pitanjima nailaze na plodno tle u miljeu pervertovane, pragmatičke i utilitarne političke klime. Jedan

od razloga je svakako i nepostojanje političkog konsenzusa za objektiviziran, racionalan, nepristrasan i zasnovan na provjerljivim činjenicama stav, te tumačenje nekih ključnih događaja iz bliže i dalje istorije Crne Gore. Narativu o crnogorskim društvenim kontroverzama svakako nedostaje pogled „sa strane” i uvezivanje u širi kontekst. Ideološki motivi i razlozi nijesu dovoljno obrazloženi za izazivanje i trajanje konflikta. Podsjećamo da je etnocentrizam na hrišćanskom Zapadu veoma dugo bio osnovna ideloška matrica za stigmatizovanje protivnika i stvaranje neprijatelja. Onaj ko bi se usudio da svojim djelovanjem i idejama dovedu u pitanje odomaćenu predstavu hrišćanske kosmogonije, otvarajući nove perspektive, nije se mogao pohvaliti podrškom javnog mnijenja i zvaničnog političkog establišmenta. Marko Polo je dobar primjer nesluha i nerazumijevanja toga vremena za drugačije viđenje stvarnosti:

(...) njegov putopis nije odgovarao obrascima po kojima su mislili njegovi čitaoci niti predstavama hrišćanskog društva orijentisanog prema tradiciji, vaspitanju i svetskom poretku, tako da su mnogi njegovi savremenici smatrali da je on lažov i varalica (Dincelbaher 2009: 359).

Može se lamentovati za nepostojanjem usaglašene državne verzije crnogorske istorije, ali i francusko iskustvo nas uči da se istorija ipak ponavlja i da nije uvijek najbolja učiteljica života. Jedan blistavi um poput Monteskeja sanjario je o evropskoj naciji u 18. vijeku, podređujući veliku Francusku širem i krupnijem etnitetu. Kolosalno mnogo vremena, truda, bratoubilačkih ratova i intelektualnog napora trebalo je Francuzima da izgrade pojam i svijest o naciji i nacionalnom jedinstvu, koje najnoviji događaji ubilačkog terorizma iznova potkopavaju. Crnogorska specifičnost, i razlika u odnosu na Francusku, jeste svakako u tome što se procesi stvaranja države, nacije i identiteta nijesu mogli paralelno izgrađivati jer je državna teritorija doživjela mnogobrojne transformacije, a politička ideologija se radikalno izmijenila. Stoga i nije toliko čudno da *prkos tome što je čitava novovjekovna istorija obilježena težnjom nacija da stvore državu, u Crnoj Gori imamo naciju koja ne želi da ima svoju državu, i naciju koja svoje ‘rodno mjesto’ doživljava kao i svaki drugi geografski pojam* (Andrijašević 2004: 9/10).

Može se rezignirano konstatovati da je religija vješto iskoristila nacionalističku euforiju i u sinergiji sa pojedinim političkim strukturama nametnula određenom broju građana (da li i vjernika?) sopstvenu projekciju društva kome se teži. Zastarjeli koncept poistovjećivanja

etničkog i vjerskog doveden je do paroksizma i opasno prijeti razvoju zdravog i pozitivnog građanskog tkiva. Ako smo saglasni da je *jedno od glavnih pitanja etnologije evropskih naroda da se razluči ono što se može pripisati dalekim izvorima tih naroda, od onog što valja pripisati procesima diferencijacije i identifikacije koji su trenutno u toku* (Kizni-je 1996: 29), konstatujemo da se u javnom i naučnom diskursu nije došlo do konsenzusa u vezi s tim šta su zajednički izvori, a šta je u Crnoj Gori vremenska putanja redukovala, oplemenila ili ostavila kao trajne vrijednosti. Konvertovanjem vjerske pripadnosti u etničku, i obrnuto, vjerske vođe u Crnoj Gori uspjele su da se nametnu kao aktivan politički akter u Crnoj Gori, agresivno popunjavajući prazninu koju su joj prepustile svjetovne i demokratske strukture društva.

Može se cinično zaključiti da su pojedini *crnogorski intelektualci istinski otkrili svoju domovinu, pejzaž, sela i spomenike, tek poslije kraja političke nezavisnosti Crne Gore* (Šištek 2015: 67). Ukoliko je to tačno, onda je razvoj institucija i ljudskih resursa primarni zadatak države, kako bi ona postala siguran okvir zaštite i ostvarivanja pojedinačnih i kolektivnih prava, solidarnosti i građanske empatije. O pravičnoj i uređenoj državi govorio je i Platon, pa nije zgorega podsjetiti se riječi antičkog mudraca:

Sada još stvaramo srećnu državu, onako kako je mi zamišljamo, i ne uzimamo samo neke ljude da ih usrećimo nego činimo to sa celom državom (...) ako cela država bude ovako napredovala i ako se njome bude lepo upravljalo, onda moramo pustiti da priroda svakog pojedinog sloja omogućí svakom od njih udeo u sreći (Platon 2013: 86/87).

Što je i danas, hiljadama godina kasnije, princip za život u blagostanju, sreći i pravdi. Nacionalna pripadnost treba da doprinosi razvoju sveukupnog društvenog ambijenta koji uključuje i pripadnike različitih identitetskih korpusa, uz uvažavanje stručnih, profesionalnih i ljudskih referenci pojedinaca koji dijele iste ili slične univerzalne vrijednosti.

ZAKLJUČAK

Sušтина rečenog je (...) da se građanskom da prioritet u odnosu na etičko, da građanin bude središte političkog, ekonomskog, pravnog i kulturnog života Crne Gore. Time se princip građanstva, kao jedan od najznačajnijih

tekovina modernog društva ističe kao dominantan princip društvenog života Crne Gore (Vukčević 2013: 19).

Iako više ne postoji stari antagonizam između komunizma i zapadnih demokratija, nacionalne razmirice opstaju. Vjerovatno nije riječ o *Kraju istorije* koju prognozira američki sociolog Fukujama 1990. godine, zato što bi model liberalne demokratije iz SAD bio nametnut ostatku svijeta. Utisak je da međunarodna zajednica postoji kao zajednički prostor dostupan svima, ali očigledno da nedostaje političke volje da se zajednički rješavaju izazovi koji stoje pred čovječanstvom. Svijet je globalizovan, ali je moć isparcelisana. U nezavisnom svijetu multilateralne bi mogla da predstavlja odgovor za globalne probleme, poput nedavne konferencije u Parizu o smanjenju zagrijavanja planete Zemlje (Boniface⁷ 2017: 40).

Kontroverzna ali zapažena teza američkog profesora S. Hantingtona u knjizi o *Sukobu civilizacija* (1993) i dalje je u centru pažnje u geopolitičkim debatama. Prema njegovom mišljenju, civilizacija je kulturni identitet koji posjeduje objektivne elemente kao što su: jezik, religija, istorija, običaji, institucije; i subjektivne, koje on naziva osjećanjem pripadnosti. Razlikuje osam tipova civilizacija: zapadnu, konfučijansku, japansku, islamsku, hindu, pravoslavnu, latinoameričku i afričku. Izvjesni determinizam ove teze ogleda se u tome da je istorija već unaprijed ispisana. Što ne znači da se, nažalost, zbog poznatih dešavanja ova teza ne koristi za promišljanja nacionalnog pitanja ponovnim bjekstvom u prošlost i posezanjem za tradicijom i „pravim vrijednostima”.

Primjena zapadnoevropskih iskustava bez kritičkog otklona može nanovo produbiti, umjesto da umanji tenzije u definisanju poželjnog nacionalnog i identitetskog okrilja. Crna Gora treba brižljivo i odlučno, uz uvažavanje geopolitičkih prioriteta i realističkih datosti sopstvene društvene stvarnosti, da nastavi da promoviše kulturu dijaloga između suprotstavljenih strana, kako bi se vremenom došlo do najvećeg mogućeg konsenzusa u vezi s navedenim pitanjima. Kako kaže profesor Podunavac, *za narod iz regiona Jugoistočne Evrope taj republikanski povratak političke pripadnosti, građanstva i međunarodne pravde je od najveće važnosti* (Podunavac 2015: 147/8).

⁷ Paskal Bonifas (Pascal Boniface, rođen 1956. u Parizu), francuski geopolitičar, osnivač i direktor *Instituta za međunarodne odnose i strategije*.

Mnogi smatraju da demokratija nema alternativu i da jedino izgradnja društva zasnovanog na jednakim šansama, uz poštovanje građanstva, civilnog društva i političke kulture donosi prevagu u pravcu veće homogenizovanosti i dobrovoljnosti kolektivnog pripadanja nekoj zajednici. U Crnoj Gori ne postoji izražena potreba za osmišljavanjem integracione politike prema strancima, jer takvih primjera je relativno malo. S druge strane, dvostruki aršini i drugačija legislativa u dobijanju dvojnog državljanstva u novonastalim državama iz bivše Jugoslavije ozbiljno ugrožavaju nacionalnu homogenizaciju u tim državama. Slaven Ravlić to ovako objašnjava:

(...) u usporedbi sa zapadnoevropskim useljeničkim zemljama (...) državljanstvo se oblikovalo na specifičnom etničkom shvaćanju nacije i nacionalnog identiteta, u kojemu je odlučujuća bila integralnonacionalistička komponenta (...) To se očitovalo u specifičnoj politici dvojnog državljanstva i iz toga u koncepciji demokratskog građanstva. Građanstvo i demokracija su neraskidivo povezani, to su dva aspekta iste stvari. Državljanstvo nije samo posjedovanje putovnice, ono je pretpostavka građanstva kao temelja demokratske države. Zato uvođenje i zadržavanje integralnonacionalističke koncepcije i politike kroz ideju dvojnog transgraničnog državljanstva onemogućava konsolidaciju demokracije (Ravlić 2013: 133).

Razvojna vizija Crne Gore u budućnosti treba da se oslanja na opšte vrijednosti koje nijesu strane crnogorskom društvu. U Crnoj Gori postoji istorijska svijest, iako možda nedovoljno valorizovana u javnim politikama, o vjerskoj toleranciji, suživotu i kosmopolitskom karakteru društva. To je pravac koji treba njegovati jer *svijest o značenju drugog, kao različitog, ne ugrožava vlastiti identitet koji upravo u saodnosu sa drugim kao različitim uspostavlja svoju autentičnost* (Šundić-Tomović 2013: 111). I francuski putopisac Lenorman podsjeća da je istorija neprestanog ratovanja osujetila mnoge obrazovne i civilizacijske pomake, ali ukazuje da je Crna Gora imala prvu štampariju na Balkanu i na konkretne poteze vladara iz dinastije Petrović u tom pravcu, ne zaboravljajući ni „izvanjca” Šćepana Malog. Na jednom mjestu kaže:

(...) vjerska tolerancija je toliko apsolutna u crnogorskoj knjaževini da u pojedinim krajevima Brda žive muslimani koji nesmetano imaju svoje imame i džamije. Uprkos razlici u vjeroispovijesti ovi muslimani su braća po oružju hrišćanskim Crnogorcima. Bore se sa podjednako

žestinom protiv Otomana, pa kod njih strast za nacionalnom nezavisnošću zamjenjuje vjerski zanos koji nadahnjuje njihove zemljake (Lenorman 2002: 47).

Lenormanova konstatacija, ukoliko izuzmemo primarni motivacioni kontekst onog vremena — borba protiv otomanskog osvajača — ipak svjedoči da vjerske netrpeljivosti i različitosti uvijek mogu da se prevaziđu u ime nekog višeg, zajedničkog cilja kome određeno društvo teži.

Nijesmo skloni da vjerujemo u predivnu utopiju Amina Malufa⁸ o opštoj, nomadskoj naciji ljudskog porijekla, ili kako on to lijepo definiše: *Moja utopija: neka svako na svijetu bude manjinac, ili neka to niko ne bude; neka svako na svijetu bude stranac, ili neka to niko ne bude* (Volterini, intervju s Amin Malufom). No svjesni smo nužnosti zauzimanja takvog pristupa. Nacionalno jedinstvo ili ono što se pod tim podrazumijeva sve više kombinuje individualistički doživljaj s opštim karakteristikama. Erve le Bra⁹ u razgovoru za francuski časopis *Libération* upravo insistira na pravu individue da ima sopstveni identitet koji ne treba potcjenjivati, jer živimo u svijetu u kome granice država dobijaju sve manje važnosti. U takvoj situaciji, poželjno je izbjegavati stereotipe o naciji i prepustiti svakom od nas da imamo svoje mišljenje o tome, ne dovodeći u pitanje osjećanje nacionalne pripadnosti:

Ono što nas okuplja je to što se smatramo Francuzima, zbog mnogo različitih razloga. Smatramo da treba da se povinujemo propisima francuske države, to je pripadanje, ali to ne znači da nekoga treba okarakterisati da je Francuz. Činjenica da živimo u Francuskoj nas čini Francuzima. Prije nekoliko godina, na isto pitanje sam odgovorio: francuski pasoš. Danas bih odgovorio da je to francuski jezik (...) (Hérve le Bras, intervju).

Za pristalice tvrdih i nepomičnih koncepata takva vizija djeluje relativistički i bezbojno. Zato u Francuskoj konzervativne struje uveliko plasiraju tezu o tzv. velikom premještanju (*le grand remplacement*), koje

⁸ Amin Maluf (Amin Malaaouf, rođen 1949. u Bejrutu), francusko-libanski pisac, arapin hrišćanskog porijekla, član Francuske akademije od 2011. godine. U svojim djelima oštro kritikuje nacionalizam i religiozni fanatizam, zalažići se za humani svijet bez granica.

⁹ Erve le Bra (Hervé le Bras, rođen 1943. u Parizu), francuski demograf i historičar, ima kritički osvrt na stavove nacionalističkih krugova o imigraciji i zalaže se otklon od stereotipa o Francuzima i Francuskoj.

se odnosi na poremećenu demografsku ravnotežu zapadnih društava u korist povećanog priliva muslimanske populacije.

Pred Crnom Gorom su brojni izazovi. Jedan od njih svakako je nacionalno određenje u kome bi se svi komotno osjećali. Bez izostavljanja etničkog, vjerskog ili ideološkog supstrata. Naprotiv, uključujući sve to zajedno. Smatramo da jedino pametnom i nekalkulantskom intervencijom države ovo pitanje može postati konsenzualno i opšteprihvaćeno. Ako na pravi način primjenjujemo lekcije iz istorije. Između dva pola, vjerskog i građanskog, koji se privlače i odbijaju, ne treba zaboraviti na treći element – globalne tokove. Bogata tradicija kosmopolitizma, vjerske tolerancije i antifašističkog nasljeđa svakako može da odigra odlučujuću ulogu u procesima identifikacije, pripadnosti i prihvatanja zajedničkih vrijednosti crnogorskog društva, jer su to temeljni stubovi izgradnje nacije građana i samosvjesnih pojedinaca.

Kao što je Francuska isticala svoju kulturnu posebnost, tako i mala Crna Gora može da istakne svoju izuzetnost: kao oaza građana i građanki Crne Gore različitih korijena, etnija i pripadnosti, koji brane sebe od drugoga i drugoga od sebe. Volio bih da čojstvo bude istinska nacija svih u Crnoj Gori, a ne samo u primjerima Marka Miljanova iz 19. vijeka. Sizifa, ipak, treba smatrati srećnim...

IZVORI

- [1] Andrijašević, M., Živko, Rastoder, Šerbo: *Istorija Crne Gore*, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006. godine.
- [2] Carpentier, Jean et Lebrun, François: *Histoire de France*, Éditions du Seuil, Paris, 2000.
- [3] Dumesnil, Carel: *Histoire de France*, édition de Lodi, Paris, 2013.
- [4] Le Grand Larousse de L'Histoire de France, Larousse, Paris, 2011.
- [5] Valode, Philippe: *Rois, Reines et favorites de l'Histoire de France*, l'Archipel, Paris, 2002.

LITERATURA

- [6] Andrijašević, Živko: *Nacija s greškom*, Centralna narodna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević”, Cetinje, 2004.
- [7] Andrijašević, Živko: *Crnogorska ideologija 1860–1918*, Državni Arhiv Crne Gore, Cetinje, 2017.
- [8] Boniface, Pascal: *La Géopolitique*, Eryolles, Paris, 2017.
- [9] Bras Le, Hervé: *Le concept d'identité française ne marche pas*, intervju dat *Libération*-u (elektronska verzija), vođen od strane

- Virginie Bloch-Lainé, 21. aprila 2017. godine povodom izlaska njegove knjige *Malaise dans l'identité*, Actes Sud.
- [10] Brodel, Fernan: *Identitet Francuske*, CID, Podgorica i Filozofski fakultet, Nikšić, 2010.
- [11] Vukčević, K. Dragan: „Tri misli o identitetu”, in *O Identitetu*, Knjiga 46 (Radovi sa naučnog skupa, Podgorica, 11. i 12. april 2013). CANU, Podgorica, 2015.
- [12] Dincelbaher, Peter: *Istorija evropskog mentaliteta*, Službeni glasnik, Beograd i CID, Podgorica, 2009.
- [13] Kajman, Michel: *Identité française selon Fernand Braudel*, Le Monde, Paris, 24–25 mart 1985. godine, izvodi iz intervjuva postavljenog u elektronskoj verziji 16. marta 2007. godine.
- [14] Lenorman, François: *Turci i Crnogorci*, CID, Podgorica, 2002.
- [15] Kiznije, Žan: *Etnologija Evrope*, Biblioteka XX VEK, Beograd, 1996.
- [16] Masure, François: „*État et identité nationale, un rapport ambigu*”, Journal des anthropologues, [Internet], Hors-série, 2007, postavljen 1. januara 2008. godine, konsultovan 1. oktobra 2017. godine.
URL: <http://jda.revues.org/2944>
- [17] Platon: *Država*, Dereta, Beograd, 2013.
- [18] Podunavac, Milan: „Moderni politički identitet i utemeljenje novih poredaka”, in *O Identitetu*, Knjiga 46 (Radovi sa naučnog skupa, Podgorica, 11. i 12. april 2013). CANU, Podgorica, 2015.
- [19] Ravlić, Slaven: *Nacionalni identitet i politika građanstva: nacionalistički izvori dvojnog državljanstva u tranzicijskim zemljama*, in *O Identitetu*, Knjiga 46 (Radovi sa naučnog skupa, Podgorica, 11. i 12. april 2013). CANU, Podgorica, 2015.
- [20] Todorova, Marija: *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2006.
- [21] Šištešćek, František: *Narativi o identitetu*, Matica crnogorska, Podgorica, 2015.
- [22] Šundić-Tomović, Sonja: „Identitet i vrijednosti”, in *O Identitetu*, Knjiga 46 (Radovi sa naučnog skupa, Podgorica, 11. i 12. april 2013). CANU, Podgorica, 2015.
- [23] Volterrani, Egi: *Autobiographie à deux voix*, razgovor sa Amin Maalouf-om, <http://www.aminmaalouf.net/fr/sur-amin/autobiographie-a-deux-voix/>

Dragan BOGOJEVIĆ

NATION: MONTENEGRIN CITIZEN. UTOPIA AND DESIRABLE OUTCOME?

Summary

French experience of building the modern society based on universal values of justice and fairness, individual freedom, equality and state identity gives evidence on the striving to build the functional model of society torn between contrasted aspirations to reach/achieve national goals and the globalization challenges. After the overturn of 1789, two opposed concepts: civil, capitalistic, laic on one side and the traditional, conservative, religious, on the other, do not stop being questioned, to converge, renew, nullify, jar. The pagan and Christian origin of France are issues that are

repeatedly been posed at the occasions of anniversaries of the Revolution, rizing famous controversises, which find their echo also in the newest presidential campaign from 2017. The actuality of the topic of „desirable” identity in all its forms, does not lose its colour over time. The reflexions of Montesquieu almost intuitively announce the new world, our world, two hundred years back...The multipolar world, beyond national identity structures, beyond the state borders, religious groups, or interests of multinational companies.

In the paper, we will try, through examining the French experience, to analyze the Montenegrin social context, identifying similarities and differences in shaping of the desirable identity corpus. Is it possible in Montenegro to speak about the existence of several centuries long awareness on common, unified identity? Is it possible to evaluate into the common liberal epos the Doclean epoch, Balšić enigma, Serbian narrative on Kosovo, vanishing of Montenegro and antifascist determinant into the unique nation with (without) mistake? Is it the concept of civil identity is the desirable and certain outcome of the contemporary Montenegro or yet another utopia within the Western civilization framework? Is cosmopolitanism the excuse for the lack of identity of the path towards the common denominator? Is the confessionalism destined or is it an accidental choice?

To this and other questions, we'll try to respond following the historical, analytical and contrastive approach, considering the heritage of specific tradition, ideology and specific socio/political circumstances, trying to prove that the (state) identity is *variable category*, conditioned by civilization, and not ethno-centric principles, which depends upon several factors. The modern notion of identity should include the categories of multilayers, multinationality, multiconfessionality, multilingual. As inexorable metaphors plead: like tributaries of several rivers that fall into one sea.

Key words: France, Montenegro, identity, nation, religion, cosmopolitanism, freedom